

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MAGYAR NYELVÉSZETI PROGRAM

Nagy László

**METANYELVI ISMERETEK, NYELVI ATTITÚDÖK,
ÉRTÉKÍTÉLETEK VIZSGÁLATA TANÍTÓJELÖLTEK
KÖRÉBEN**

Doktori értekezés tézisei

SZEGED

2018

Bevezetés

Az értekezés empirikus adatok segítségével vizsgálja, hogy a laikusok egy csoportja milyen (meta)nyelvi ismeretekkel és attitűdökkel rendelkezik, illetve milyen nyelvi értékítéleteket fogalmaz meg a nyelvekről és a nyelvváltozatokról – s ezen keresztül az adott nyelvváltozatot beszélőkről. Az értekezésben bemutatott kutatás a népi nyelvészettel foglalkozó vizsgálódások elméleti keretén alapul, valamint az ilyen típusú hazai vizsgálatok módszertanát is fölhasználva készült. A kutatásnak két újdonsága van: egyrészt ez idáig tanító szakos hallgatók körében Magyarországon még nem publikáltak ilyen vizsgálatot, másrészt a bemutatott eredményeket egy három részből álló, komplex kutatás szolgáltatta.

A dolgozat elméleti kerete a népi nyelvészethez és a hozzá kapcsolódó perceptuális dialektológiához tartozik. Ezért az elméleti fejezetben először ezeknek a tudományterületeknek a bemutatásáról írok (Preston 1999, Niedzielski – Preston 2000, Anders 2010). Ezt követően a vizsgálat egyik kulcsfogalmára, az attitűd kérdéskörére térek rá. Röviden tárgyalom az attitűd fogalmát, összetevőit szociálpszichológiai megközelítésből (Csepeli 2002, Smith – Mackie 2004, Oppenheim 1982), majd a nyelvi attitűd fogalmával és annak funkcióival foglalkozom (Smith – Mackie 2004, Bohner 2007, Grin 2013, Garrett 2010, Garrett et al. 2003, Baker 1992), kiemelve a nyelv és a társas identitás közötti kapcsolatot (Edwards 2009, Sándor 1995). Ezek után külön alfejezetben tárgyalom a nyelvi attitűdök vizsgálatának eljárásait, összefoglalva a klasszikus módszereket (Garrett 2007, Garrett et al 2003, Bradac et al 2001) és a perceptuális dialektológiában használt eljárásokat (Preston 1999, Preston –Long 2002, Anders et al. 2010). Az elméleti fejezetben a nyelvi ideológia meghatározásával (Kroskrity 2010, Woolard – Schieffelin 1994, Silverstein 1979, Heath 1977, Irvine 1989, Lanstyák 2014 és 2014a), a sztenderd nyelvi ideológia áttekintésével folytatom dolgozatomat (Milroy – Milroy 2012, Milroy 2001, Lippi-Green 1994, Laihonon 2009), kitérve a lingvicizmus jelenségére, felszámolásának lehetséges módjaira (Skutnabb-Kangas 2000, Kontra 2006, Sándor 2001a). Ezt követően az értekezésben bemutatott vizsgálat szempontjából fontos hazai kutatási előzményeiről szólok.

A vizsgálat bemutatása

A vizsgálat célja

Az értekezésben bemutatott vizsgálat a következő célokat fogalmazza meg. A népi nyelvészetről (folk linguistics) meglévő tudományos tudás bővítése, elsősorban a nyelvi tudatosság, a nyelvi bizonytalanság és normatív hajlam vonatkozásában empirikus, komplex kvalitatív (többféle adatfölvételi technikát és elemzést alkalmazó) kutatás segítségével (Niedzielski – Preston 2000). Emellett a nyelvváltozatokra és a nyelvhasználatra vonatkozó laikus nyelvhasználói nézeteket kívánja feltérképezni. Teszi ezt egy olyan nyelvhasználói csoportban, amely leendő tanítóként kitüntetett szerepet fog játszani a nyelvi ideológiák továbbörökítésében (Milroy – Milroy 2012: 30, Rubdy 2008: 215, Tollefson 2008: 5–6).

A kutatás hipotézisei

A magyar kultúrában szocializálódott beszélőknek természetes, hogy bizonyos helyzetekben fontos a sztenderd változat használata, mert így kedvezőbb benyomást érhetnek el beszédpartnerükben (Milroy 2001: 552, Sándor 2003: 381). Jól ismert, hogy nem-sztenderd változatok használóit nyelvi diszkrimináció éri (l. pl. Lippi-Green 2012), mely a magyarul beszélők közösségében is jelen van (Kontra 2001 és 2006, Sándor 2001a). A nem-sztenderd változatok kedvezőtlen megítélése a magyar nyelvhasználók körében (Kiss 2001: 218-230) a nyelvművelésnek köszönhetően is megerősödött (l. pl. Sándor 2001b). Ezek alapján feltételeztem:

1. A magyar beszélőközösség erős normativizmusa a vizsgált minta válaszaiban is tükröződik.
2. Válaszadóim a társadalmi hasznosság szempontjából a sztenderd változatot a többi nyelvváltozat elé helyezik.
3. A nem-sztenderd változatokat és az ezeket használókat negatívabban értékelik a vizsgálatban résztvevők.

A sztenderd változat nyílt presztízse mellett a nem-sztenderd változatokhoz kapcsolódó rejtett presztízis hatással van a nyelvi változók előfordulására, így a nyelvhasználók különböző csoportokkal vállalnak közösséget (pl. Trudgill 1972, Cameron 2012: 15). Ezért feltételeztem:

4. Az adatközlők annak ellenére használnak nem-sztenderd formákat, hogy ítéleteikben leértékelik ezeket.
5. Az adatközlők kettős értékrenddel rendelkeznek, azaz más-más okból, de közösséget vállalnak a sztenderd változat beszélőivel és a nem-sztenderd beszélőkkel is.

A kutatás kérdései

A hipotézisekből kiindulva a vizsgálatban a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. A megkérdezettek mennyire ismerik az általuk használt nyelvváltozatok tulajdonságait, jellemzőit, azaz milyen fokú nyelvi tudatosság jellemzi őket?
2. Az adatközlők szerint hol és kik beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul?
3. Az adatközlők szerint hol és kik beszélnek a leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül magyarul?
4. Milyen tulajdonságokkal jellemzik a megkérdezett nem-nyelvszerek a nyelveket és a nyelvváltozatokat?
5. Megfigyelhetők-e jelentős különbségek a sztenderd és a nem-sztenderd változatokkal kapcsolatos nyelvi attitűdök között?

A vizsgálati módszerek

A Magyarországon eddig végzett, a magyar nyelv egyes változatainak megítélésére vonatkozó kutatások elsősorban a kérdőívvel történő adatgyűjtést alkalmazták (pl. Terestyéni 1987,

Fodor és Huszár 1998, Kiss 2000, Kontra 2003: 240-252, Sándor 2004). Ezt követve én is kérdőíves kutatást végeztem először, elsősorban nyitott kérdéseket megfogalmazva. Az így nyert adatokat – a válaszok közös tulajdonságai alapján – soroltam kategóriákba. Ezek az adatok kiindulási pontként szolgáltak a vizsgálat harmadik részéhez.

A kérdőív segítségével a következő hat kérdéskörben vizsgáltam:

1. mit gondol az adatközlő a magyar nyelv és az általa ismert nyelvek tulajdonságairól
2. a dialektusok ismerete
3. egyes nyelvi változók megítélése
4. a szép/csúnya kategóriák az adatközlők vélekedéseiben (területi és nem területi nyelvváltozatokra vonatkozóan)
5. mitől szép, illetve csúnya a nyelvhasználat
6. a helyes/helytelen kategóriák az adatközlők vélekedéseiben (a területi és nem területi nyelvváltozatokra vonatkozóan)
7. a nyelvművelés fogalma, fontossága, a nyelvművelő tevékenysége, a nyelvművelő javak, nyelvhelyességi szabályok ismerete
8. javítás: az adatközlő mint javító és mint javított
9. az előíró szemléletnek megfelelő nyelvhasználat különböző beszédartományokban, szituációkban

A vizsgálat második része a szociolingvisztikában többször alkalmazott ún. ügynökmódszer volt (Lambert et al. 1960 és 1967, Garrett et al. 2003: 55–65, Garrett 2010: 53-69). Az adatközlők hat beszéd-részletet hallottak felvételtől négy személytől. A felvételek között szerepelt a palóc nyelvjárás (mint erősen stigmatizált változat), a sztenderd (mint presztízsváltozat) és *ő-ző* nyelvváltozat is. A nem-sztenderd változatok kiválasztását a kérdőíves vizsgálati eredményekre és a MNSZV adataira alapoztam (Kontra 2003: 255). A fenti nyelvváltozatok mellett két „vattaszöveg” is került a minták közé.

A vizsgálatban használt szövegek azonos karakterűek voltak. A nem-sztenderd változatokban elhangzó szövegek az egyes területi változatok legmarkánsabb fonetikai jegyeit (független *ő-zés*; illabiális *á*, labiális *ā*) mutatták. Ezt a nem-nyelvészek köre indokolta, részben a szakirodalmi ismeretek (Fodor 2001: 325), részben a kérdőíves vizsgálat eredményei.

Az ügynökvizsgálathoz kérdőívet használtam, mellyel a hallott beszélők külső tulajdonságainak, származási helyének, alkalmazásának és elfogadhatóságának megítélését kértem (Garrett 2010: 88-104). Ezek mellett különböző tulajdonságok alapján történő értékelésre kértem az adatközlőket (szimpatikusság, határozottság, udvariasság, barátságosság, szorgalmasság, komolyság; beszédtempó, hangszín, stílus, nyelvhelyesség). Válaszaikat egy ötfokú Likert-skálán jelölték. Ezekkel a tulajdonságokkal a Lambert által kialakított csoportok közül a kompetenciával (szorgalom, határozottság) és társas kapcsolatokkal összefüggő tulajdonságok (udvariasság, barátságosság, komolyság) megítélését vizsgáltam (vö. Sándor – Pléh – Langman 1998: 33).

A vizsgálat harmadik részében fókuszcsoportos interjúkat készítettem. Ez a vizsgálati módszer kiegészítette a kérdőíves adatgyűjtést: itt nyílt lehetőség a gondolatok részletesebb kifejtésre, a nyelvváltozatokról alkotott vélemények indoklására. Az interjúkban modulokat alkalmaztam. Az első modul vaktérképes adatgyűjtés volt a területhez köthető leghelyesebb és legcsúnyább magyar nyelvhasználat megítélésére (Preston 1999, Garrett et al. 2003). A második modulban az egyes nyelvváltozatok esztétikai megítélése szerepelt, a harmadik modul pedig a nyelvhelyességről és a javítási gyakorlatról szólt. Ebben a modulban 12 mondat grammatikai megítélését vizsgáltam. Közülük kilencben egy-egy nyelvhelyességi hibának tartott alak fordult elő (inessivusi *-ba/-be*, sztenderdtől eltérő tőváltozat, *-e* kérdőszó, ragkettőzés, nákolás, *végett* névutó, *deviszont*, határozott névelő használata személynév előtt, suksükölés), két mondat agrammatikus, egy pedig archaikus alakot tartalmazott. A mondatokban szereplő alakok kiválasztását egyrészt az MNSZV (Kontra 2003: 65-84, Pléh 2003: 266), másrészt a jelen vizsgálat kérdőívvel gyűjtött adatai alapján végeztem.

A vizsgálat adatközlői

A kérdőíves vizsgálatot a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának elsőéves tanító szakos hallgatói körében végeztem. Az adatfölvételekre a 2014/2015. és 2017/2018. közötti tanévekben került sor, összesen 206 (186 nő és 20 férfi) adatközlő bevonásával. Az ügynökvizsgálatra és a fókuszcsoportos interjúk felvételére a kérdőíves adatok feldolgozása után került sor két csoportban a 2017/2018-os tanév első évfolyamos hallgatóival (N=17). Az egyik csoportba a dél-alföldi nyelvjárásból érkezők kerültek, köztük szegedi és nem szegedi adatközlők is voltak. Ezt az indokolta, hogy a kisebb, öntudatosabbnak tartott beszélőközösségből származóak is legyenek a csoportban (vö. Sándor 2004: 48). A másik csoport a nem dél-alföldi nyelvjárási területről származóaké volt. A csoportjuk összeállításában két szempont érvényesült. Egyrészt a sztenderd nyelvhasználattal legszorosabban asszociálódó Budapestről is legyenek a csoportban (vö. Sándor 2004: 48), másrészt a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból érkezők is legyenek a csoportban, mivel a tanító szakos hallgatók második legnagyobb csoportja ebből a nyelvjárási régióból érkezik.

A vizsgálat eredményei

A nyelvek tulajdonságai

A kérdőív segítségével a magyar és az idegen nyelvek jellemzésére kértem az adatközlőimet. A tíz jellemzett idegen nyelv a következő volt: angol, német, olasz, spanyol, francia, román, latin, szerb, orosz, japán. A válaszok alapján elmondható, hogy az adatközlők a magyar és az általuk tanult, ismert nyelveket főként hasonló válaszokkal jellemezték. Ugyanakkor ezek elfordulásában gyakorisági különbség mutatkozott. A nyelvtani rendszerrel összefüggő válaszok az idegen nyelvek jellemzésében, a szó- és kifejezőkészlettel összefüggő válaszok a magyar nyelv jellemzésében fordultak elő többször. A kiejtést, hangzást illetve a tanulhatóságot megnevező válaszok gyakorisága nem mutatott jelentős különbséget, de a válaszok tartalma igen. Az adatközlők a magyar nyelvet sokkal nagyobb szókészlettel rendelkezőnek tartják, mint az idegen nyelveket. A tanulhatóságot megnevező válaszok a magyart és az idegen nyelveket a második nyelvként való elsajátítása szempontjából jellemzik. Ezek a válaszok az anyanyelv illetve idegen nyelv jelleggel magyarázhatók. Az

azonos kategóriák mellett olyan válaszok is szerepeltek, amelyek csak a magyar (a verseléssel és a nyelvi változással összefüggő tulajdonság), illetve csak az idegen nyelvek esetében fordultak elő (az elterjedtség, a más nyelvekkel történő összehasonlítás, az adott nyelv hasznossága, használhatósága és a nyelvi tiszteletadás).

Az idegen nyelvekre írt jellemzőkben: a nyelvek hangzásával, beszédtempójával, logikus voltával, tanulhatóságával, funkciójával és (helyes)írásával kapcsolatos mítoszra volt példa (vö. Bauer és Trudgill 1998).

A nyelvi jelenségekhez való viszony

Az adatközlők leginkább a területi változókkal, a fonetikai-fonológiai sajátosságokkal, a nyelvhelyességgel, illetve a szó- és kifejezőkészlettel kapcsolatban fogalmazzak meg véleményt. Arról a kérdésről: mely nyelvi jelenségek tetszenek, az adatközlőknek inkább a területi változókhöz és a szó- és kifejezőkészlethez tartozó elemek jutnak az eszükbe; a „mely nyelvi jelenségek nem tetszenek” kérdésről pedig a nyelvhelyesség, a szleng, a megfogalmazás és a helyesírás körébe tartozó nyelvi jelenségek.

A „szép” és a „csúnya” magyar nyelvhasználat

A megkérdezett tanító szakos hallgatók a dél-alföldi nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát tartják a legszebbnek, a palóc nyelvjárási régióban élőkét pedig a legcsúnyábbnak. A fővárosiak beszédjé a második legcsúnyább, ez eltér az MNSZV eredményeitől (Kontra 2003: 255). Az adatközlők a vidéken élők nyelvhasználatát szebbnek tartják, mint a fővárosiakét (vö. Terestényi 1987). A vizsgálat nyelvjárásterületenkénti almintáinak eredményei – a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás legszebbnek tartott ítéleteit leszámítva – az MNSZV eredményeivel egyezőek voltak (Kontra 2003: 250). A területhez köthető szép és csúnya nyelvhasználatot az adatközlők a leggyakrabban a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal jellemezték. A válaszok alapján a normatív nyelvváltozatnak való megfelelés, a hagyományok őrzése és a mondanivaló megfelelő megfogalmazása széppé, a trágár nyelvhasználat és nyelvi udvariasság hiánya csúnyává teszi a nyelvhasználatot.

A „kik beszélnek a legszebben és a legcsúnyábban magyarul” kérdésekre adott válaszok alapján az adatközlők szerint az iskolai végzettséggel egyenes arányban áll a szép magyar beszéd; az idősebbek inkább szebben beszélnek, mint a fiatalok. A normatív nyelvváltozatnak való megfelelés fontossága a BUSZI vizsgálattal mutat hasonlóságot (Váradai 2003: 356-357). Ezeket az eredményeket igazolták a „mitől szép” illetve „mitől csúnya egy nyelvváltozat?” kérdésekre adott válaszok.

A leghelyesebb, illetve a leghelytelenebb magyar nyelvhasználat

A nem területhez köthető helyes nyelvhasználatra adott válaszok alapján a magyarul leghelyesebben, illetve leghelytelenebbül beszélőket az adatközlők leginkább a foglalkozás alapján, a tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggésben és a nyelvhelyesség ismeretével, használatával azonosítják. A magasabb iskolai végzettséggel, az avval betölthető foglalkozásokkal és a nyelvhelyességi szabályok betartásával azonosítják a leghelyesebben beszélőket, és fordítva, alacsonyabb iskolai végzettséghez és a sztenderdtől eltérő használattal a leghelytelenebbül beszélőket. A magyarul leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül

beszélők nyelvhasználatának jellemzéseiből kiderült, hogy az adatközlők a helyességet hangtani sajátosságokkal, a sztenderd változattal, a szó- és kifejezőkészséggel és a megfogalmazással kötik össze.

Az adatközlők a saját (vagy ahhoz közel eső) területek és a főváros nyelvhasználatát tartják a leghelyesebbnek, a palóc és az északkeleti nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát pedig a leghelytelenebbnek. A Budapesten hallható beszéd kettős megítélését mutatják a válaszok. A leghelyesebb válaszok között a második, a leghelytelenebbek között a harmadik leggyakoribb a főváros megnevezése. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy az adatközlők szerint a helyes nyelvhasználat nem területfüggő, hanem a sztenderd nyelvváltozat használatától függ. Ezt támasztják alá azok a vizsgálati eredmények is, amelyek a leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat jellemzésénél szerepeltek.

A nyelvhelyességi szabályok ismerete, alkalmazása

Az adatközlők által ismert nyelvhelyességi szabályokról és azok alkalmazásáról gyűjtött adatok alapján az adatközlők a normatív nyelvhasználatot, normatív helyesírást ismerő személyeknek mutatják magukat, akik mások beszédjében észreveszik, és javítják a sztenderdtől eltérő alakokat, illetve javítják mások helyesírási hibáit. Mivel az adatközlők önmagukat a sztenderd változat beszélőinek tartják, ezért a helyes nyelvhasználatot igénylő helyzetekben nekik inkább a fonetikai, fonológiai sajátosságokra valamint a szóhasználatra kell figyelniük.

A nyelvváltozatok elnevezései, jellemzői

A saját nyelvváltozatok megnevezését, jellemzését vizsgáló kérdésekre adott válaszok között a legtöbb arról tanúskodik, hogy az adatközlők nyelvi biztonságban érzik magukat. A nyelvváltozatok megnevezését tartalmazó válaszok közül a területi változatokat megnevezők voltak a leggyakoribbak, ezek megnevezései tipikusan a népi nyelvészek megfogalmazását tükrözik. A megnevezett nyelvváltozatok között szerepeltek társadalmi csoportok nyelvváltozatai is. Ezeknek a megnevezései inkább az iskolában is tanított elnevezéseket tükrözik. A saját nyelvváltozatok jellemzéséről elmondható, hogy az adatközlők a nyelvi elemek közül a leggyakrabban fonémákkal jellemzik azt. A területi változatok felismerését vizsgáló kérdés eredményei között a leggyakoribb valamely fonetikai, fonológiai sajátosság volt, illetve azok a válaszok, amelyek azt mutatták, hogy az adatközlők rendelkeznek egy elképzeléssel: hogyan beszélnek adott területen (regiszter).

Egyetem és otthon: eltérő változatok

A két beszédterület (egyetem, otthon) nyelvhasználati különbségekről meglévő vélekedések alapján a két szintér jellemzésében a legfontosabb a stílus megkülönböztetése. Az adatközlők szerint az otthoni nyelvhasználatukra a közvetlenség, a barátságosság jellemző, az egyetemi nyelvhasználatukra pedig a hozzáértésüket, a komolyságukat mutató jegyek. Az eltérések az eltérő (csoport)szerepeknek tulajdoníthatók. A válaszok igazolták azt is, hogy az iskolát az adatközlők is olyan szintérnek tartják, ahol a sztenderd(közeli) változat használata szükséges, és ez nem implicit, hanem reflektált tudás.

A magyar nyelvújítás

A magyar sztenderdizált nyelvi kultúra erős normativizmusában fontos szerepe van a nyelvújításnak, ezért vizsgáltam az adatközlők véleményét, ismeretét a nyelvújítással kapcsolatban. A válaszok alapján az adatközlők a nyelvújítást leginkább a nyelv alakításával, újításával azonosítják, és ebben látják a fontosságát is. Bár a válaszok alapján az adatközlők alig ismernek nyelvújítókat, nyelvújító fórumokat, a nyelvújítói tevékenységet elsősorban a nyelvészettel hozzák összefüggésbe. Az adatközlők nyelvújításról szóló válaszai az emberközpontú nyelvújítás korszakát tükrözik (vö. Sándor 2001b).

Az ügykörvizsgálat tanulságai

Az ügykörvizsgálat előtt három hipotézist fogalmaztam meg. Feltételeztem, hogy a kérdések többségénél mindkét vizsgálati csoportban a sztenderd változatban beszélő figurákat ítélik meg kedvezőbben, mint a nem-sztenderd beszélőket. Ez a hipotézisem csak részben igazolódott be, mivel a sztenderd1 – ő-ző párok esetében a nem-sztenderd, a sztenderd2 – palóc párnál a sztenderd változatot alakító figurát értékelték jobbra a kérdések nagyobb részében mindkét vizsgálati csoportban.

Második hipotézisem szerint a nem-sztenderd változatok közül mind a két csoportban az ő-ző változat kap kedvezőbb megítélést, mint a palóc változat. Ez a feltételezésem beigazolódott, mivel a legkedvezőtlenebb pontszámok, illetve válaszok rendre a palóc változat esetében születtek. Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálat eredményeivel (5.1. fejezet) és a MNSZV országos eredményével is (Kontra 2003).

Feltételeztem, hogy a dél-alföldi régió nem szegedi adatközlői kedvezőbben ítélik meg az ő-ző figurát, mint a szegedi társaik. Ezt a hipotézisemet a vizsgálati eredmények nem igazolták. Ugyanis a szegedi adatközlők a komolyság kivételével minden belső tulajdonságra vonatkozó kérdésnél a nem-sztenderd (ő-ző) figurát ítélték meg kedvezőbben.

A csoportok válaszai alapján elmondható, hogy az adatközlők a sztenderd változatot a magasabb iskolai végzettséggel, a formális stílussal kötik össze, és elsősorban a városokban beszéltek gondolják. A nem-sztenderd változatokat az alacsonyabb iskolai végzettséghez kötik, és inkább az informális stílushoz. A nem-sztenderd nyelvváltozatok használatát elsősorban a vidékiek, a kisebb településen élők nyelvhasználatával azonosítják. A sztenderd változat beszélői magasabb presztízsű munkakör betöltésére alkalmasak, a nem-sztenderd változatokat használók pedig alacsonyabb presztízsű betöltésére.

A fókuszcsoportos interjúk eredményei

A csúnya nyelvhasználat területi jelöléséről elmondható, hogy az adatközlők egy része következetes, mivel a kérdőíves vizsgálatban és az interjúban is ugyanazokat a területeket jelölték meg. Az adatközlők másik csoportja viszont eltérő válaszokat adott a kérdésre, amiből arra következtettek, hogy szerintük több olyan területet is van, ahol a legcsúnyábban beszélnek magyarul. A jellemzők között – hasonlóan a vizsgálat első részéhez – a hangtani sajátosságok megnevezése mellett itt is megjelentek a nem nyelvi jegyekkel összefüggő válaszok (iskolázottság, hétköznapiaság). Az interjú során a szép és csúnya nyelvhasználatot a

leginkább a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal és a nem-sztenderd változókkal jellemezték az adatközlők.

Az adatközlők a nyelvi helyességet a fővároshoz, a saját lakókörnyezetükhöz és gazdaságilag fejlettnak tekintett régiókhoz kötik. A leghelyesebb nyelvhasználatot a sztenderd változattal és a beszélők műveltségével, tanultságával hozzák összefüggésbe, a nyelvhelyességet a sztenderd változattal és a kodifikált normával azonosították. Magukat ezek ismerőinek, követőinek mutatták. Az interjú eredménye megerősítette azt is, hogy a helyes nyelvhasználat az iskolában sajátítható el. Az adatközlők pedig, saját bevallásuk szerint leendő pedagógusként javítani fogják a gyerekek beszédjét. A grammatikai ítéletalkotások és a hozzá kapcsolt magyarázatok a sztenderd változat ismerőiként és használóiként látták az adatközlőket.

A kutatás hipotéziseinek vizsgálata

Az első (a magyar beszélőközösség erős normativizmusa a vizsgált minta válaszaiban is tükröződik) és a második hipotézisem (a válaszadók a társadalmi hasznosság szempontjából a sztenderd változatot a többi nyelvváltozat elé helyezik) beigazolódott, mivel a sztenderd változat minden nyelvhasználat jellemzésében jelen van bizonyos mértékig. A normatív hajlamot bizonyítja, hogy az adatközlők magukat a sztenderd beszélőinek mutatták a vizsgálatban. A társadalmi hasznosság szempontjából az adatközlők a sztenderd változatot a többi elé helyezik. Ezt bizonyítják részben a kérdőíves adatok (pl. az egyetemi nyelvhasználat jellemzése), részben az ügynökvizsgálat eredményei.

Harmadik hipotézisemben az feltételeztem, hogy a nem-sztenderd változatokat és az ezeket használókat negatívan értékelik a vizsgálatban résztvevők. Ez a feltételezésem csak részben bizonyult helyesnek, mivel a nem-sztenderd változatok közül a területi, elsősorban a dél-alföldi nyelvjáráshoz (az *ö*-zéshez) adatközlőknek meglepően pozitív viszonyulásuk van.

Feltételeztem azt is, hogy az adatközlők kettős értékrenddel rendelkeznek, azaz más-más okból, de közösséget vállalnak a sztenderd változat beszélőivel és a nem-sztenderd beszélőkkel is. Ez a hipotézisem a dél-alföldi nyelvjárási régióból származók esetében beigazolódott. Ez látszik többek között az ügynökvizsgálat dél-alföldi régióból származók válaszaiban is.

Feltételeztem, hogy az adatközlők annak ellenére használnak nem-sztenderd formákat, hogy ítéleteikben leértékelik ezeket. Ez a hipotézisem részben igazolódott, mivel az adatközlők stigmatizált alakok elkerülésére törekszenek, de a nem-sztenderd formák is megtalálhatók beszédjükben (pl. otthoni nyelvhasználat).

Az eredmények a vizsgálatban résztvevő tanítójelöltek magas fokú nyelvi tudatosságát mutatják. A nyelvi jelenségek közül a leggyakrabban a fonetikai, fonológiai, illetve a szó- és kifejezőkészlet sajátosságait érzékelik az adatközlők, és ezekkel kapcsolatban fogalmaznak meg metanyelvi megnyilatkozásokat. A kérdőíves és a fókuszcsoportos eredmények a vizsgálatban szereplő adatközlők normatív hajlamát mutatják. Mivel önmagukat a sztenderd változat ismerőinek tartják, ezért az adatközlők javításaikban a sztenderd nyelvváltozattól eltérő alakokat javítják. A fókuszcsoportos interjújuk keretében megismert javítási mód (a helyesnek tartott alak megismérlése) a javított fél nyelvi bizonytalanságát növeli.

A vizsgálat komplex (többféle adatfölvételi technikát és elemzést alkalmazó), kvalitatív jellegéről elmondható, hogy több módszer együttes használata lehetővé tette a tudatosság különböző mértékén adott válaszok egybevetését. Az adatközlői válaszok nagyfokú következetességet mutattak. Az ügynökvizsgálat eredményei összhangban vannak a kérdőíves vizsgálat azon eredményeivel, mely szerint a sztenderd nyelvváltozat presztízse magas az adatközlők szerint. Továbbá a nem-sztenderd (területi) változatokhoz fűződő attitűdökből kiderült az adatközlők a saját (vagy ahhoz közel lévő) területek nyelvhasználóival közösséget vállalnak, a társadalmilag sztereotipizált közösségek tagjaihoz negatívan viszonyulnak.

Hivatkozások

- Anders, Christina Ada 2010. *Wahrnehmungsdialektologie. Das Obersächsische im Alltagsverständnis von Laien*. Berlin–New York, De Gruyter.
- Anders, Christina Ada – Alexander Lasch – Markus Hundt 2010. *Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*. Berlin, De Gruyter, 2010.
- Baker, Colin 1992. *Attitudes and Language*. Clevedon, Multilingual Matters.
- Bauer, Laurie – Peter Trudgill (eds.) 1998. *Language Myths*. London, Penguin Books.
- Bohner, Gerd 2007. Attitűdök. In Miles Hewstone – Wolfgang Stroebe (szerk.): *Szociálpszichológia európai szemzőgből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 213–248.
- Bradac, James J. – Aaron Castelan Cargile – Jennifer S. Hallett 2001. Language attitudes. Retrospect, conspect, and prospect. In Peter W. Robinson and Howard Giles (eds.): *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Chichester. John Wiley and Sons Ltd., 137–155.
- Cameron, Deborah 2012. *Verbal Hygiene*. New York, Routledge.
- Csepeli György 2002. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Edwards, John 2009. *Language and identity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Fodor Katalin–Huszár Ágnes 1998. Magyar nyelvjárások presztízsenek rangsora. *Magyar Nyelv* **94**, 196–210.
- Fodor Katalin 2001. A nyelvjárasi hangtani jelenségek. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 325–350.
- Garrett, Peter – Nikolas Coupland – Angie Williams 2003. *Investigating Language Attitudes. Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. Cardiff, University of Wales Press.
- Garrett, Peter 2007. Language attitudes. In Llamas, Carmen – Louise Mullany – Peter Stockwell (eds.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London, New York, Routledge. 116–130.
- Garrett, Peter 2010. *Attitudes to language*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Grin, François 2013. Language Policy, Ideology, and Attitudes. In Bayley, Robert – Richard Cameron – Ceil Lucas (eds.): *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, University Press, 629–650.
- Heath, Shirley Brice 1977. Social history. In *Bilingual Education. Current Perspectives*. Volume 1. In Social Science. Arlington, VA: Center for Applied Linguistics, 53–72.

- Irvine, Judith 1989. "When talk isn't cheap. Language and political economy." *American ethnologist*. **16.**, 248–261.
- Kiss Jenő 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tesztelési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* **124**, 465–468.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001. Magyar dialektológia. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2001. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 147–152.
- Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről*. (Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére). Szeged, SZTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 83–106.
- Kroskrity, Paul V. 2010. Language Ideologies. Evolving Perspectives. In Jürgen Jaspers – Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (eds.): *Society and Language Use*. Amsterdam–New York, John Benjamin Publishing, 192–211.
- Laihonen, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről*. IV. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda, 47–77.
- Lambert, Wallace 1967. A social psychology of bilingualism. *Social Issues*, **23**. 91–109.
- Lambert, Wallace E. – Hodgson, R. C. – Gardner, R. C. – Fillenbaum, S. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. **60**. 1, 44–51.
- Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem.
- Lanstyák István 2014a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Lanstyák István: *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák*. Pozsony, Comenius Egyetem, 139–153.
- Lippi-Green, Rosina 1994. *Language Ideology and Language Change in Early Modern German*. A Sociolinguistic Study of the Consonantal System of Nuremberg. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Lippi-Green, Rosina 2012. *English with an Accent. Language, Ideology and Discrimination in the U.S.* New York, Routledge.
- Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardisation. *Journal of Sociolinguistics* **5**, 530–555.
- Milroy, James – Lesley Milroy 2012. *Authority in Language*. Investigating Standard English. New York, Routledge.
- Niedzielski, Nancy A. – Dennis R. Preston 2000. *Folk Linguistics*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Oppenheim, Bram 1982. An exercise in attitude measurement. In Glynis Breakwell – Hugh Foot – Robin Gilmour (eds): *Social psychology*. Bakingstok, Macmillan, 38–56.
- Pléh Csaba 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In Kontra Miklós (szerk.) 2003: *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó, 256–277.
- Preston, Dennis R. (ed.) 1999. *Handbook of perceptual dialectology*. Volume 1. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

- Preston, Dennis R. – Daniel Long (ed.) 2002. *Handbook of perceptual dialectology*. Volume 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Rubdy, Rani 2008. Language planning ideologies, communicative practices and their consequences. In Stephen May – Nancy H. Hornberger (eds.): *Encyclopedia of Language and Education* 3, 2nd edition, New York, Springer, 211–223.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola. *Regio* **1995/4.**, 121–148.
- Sándor Klára– Juliet Langman – Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi ügynökvizsgálat tanulságai. *Valóság* **1998/8.**, 27–40.
- Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája” az emberek nyelvhasználata, In *Replika* **45/46.**, 241–259.
- Sándor Klára 2001b. Nyelvművelés és ideológia. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*, Szeged, JGYF Kiadó, 153–216.
- Sándor Klára 2004. Az „én nyelvem”. A „saját nyelvváltozatra” vonatkozó vélekedések köznap nyelvészek ítéleteiben. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcsere*. Budapest, Tinta Kiadó, 40–49.
- Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideology. In Paul R. Clyne – William F. Hanks – Carol L. Hofbauer (eds.): *The Elements. A parasection on linguistic units and levels*. Chicago, Chicago Linguistic Society, 193–247.
- Skutnabb-Kangas, Tove 2000. Linguistic Genocide. In Tove Skutnabb-Kangas: *Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N.J., London, Erlbaum, 311–318.
- Smith, Eliot R – Diane M. Mackie 2004. *Szociálpszichológia*. Budapest. Osiris Kiadó.
- Terestyéni Tamás 1987. Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége, *Jelkép* **1987/4.** 43–53.
- Tollefson James W. 2008. Language planning in education, In Stephen May – Nancy H. Hornberger (eds): *Encyclopedia of Language and Education* **1**, 2nd edition, New York, Springer, 3–15.
- Trudgill, Peter 1972. Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. In *Language in Society*, **1.**, 179–195.
- Várad Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 339–359.
- Woolard, Kathryn A. – Bambi B. Schieffelin 1994. Language Ideology. *Annual Review Anthropology*. **23.**, 55–82.